

STUDIE

Dělnický antagonismus vůči elitám jako významný hybatel československých dějin (1945–1969)

JAKUB ŠLOUF

Workers' antagonism towards the elites as a significant driver of Czechoslovak history (1945–1969)

This study conceptualizes in a new way the issue of industrial workers' class aversion towards the elites under the state socialist regime in Czechoslovakia. The establishment of the Communist Party dictatorship did not mean that workers' distrust of members of the former capitalist elites disappeared. It was, in fact, transformed into similar expressions of resentment, this time directed against officials of the state and party bureaucratic apparatus. The persistence of class tensions in the factories thus continued to affect a number of important economic and social processes. This study is based on extensive research in archival sources describing spontaneous protest actions by workers, particularly strikes.

Keywords: Industrial workers, elites, class conflicts, strikes, Czechoslovakia 1945–1969

Na první letmý pohled by se mohlo zdát, že téma třídní nenávisti nemůže být pro dnešní historiografii nijak analyticky produktivní. Zvykli jsme si totiž po roce 1989 vnímat projevy třídního napětí v éře státního socialismu jako pouhé produkty propagandistických kampaní komunistické strany. Tím jsme třídní antagonismy, ačkoli jsou v archivních pramenech hojně doloženy, přestali považovat za významný dějinný faktor. Toto zjednodušující schéma má i svůj důležitý morální rozměr. Za projevy třídních averzí totiž nejsou v našich očích

odpovědni jejich konkrétní nositelé z řad dělníků, ani ta část příslušníků elit, která na sebe hněv dělníků svým jednáním přivolala, nýbrž zcela abstraktní aktér – komunistická ideologie. Česká společnost díky tomuto triku může nadále v našich představách plnit roli vnitřně jednotné pasivní oběti cizího zla a takto interpretovaná minulost nevyvolává žádné nepříjemné otázky. Rádi přitom přehlízíme samozřejmou skutečnost, že propagační kampaně bývají obvykle účinné zejména u takového publika, u něž k jejich recepci předem existují určité předpoklady.

V rozporu s obecně sdílenými axiomy byl dělnický antagonismus vůči elitám mnohem komplikovanějším fenoménem, jehož trvání překračovalo hranice politických režimů a který se vymykal kontrole jakéhokoli politického subjektu. Jak ještě níže detailně ukážeme, vlna třídního napětí, která zasáhla československý průmysl během protinacistické revoluce na jaře 1945 a předznamenala na dlouhá desetiletí atmosféru na pracovištích, vypukla zcela spontánně, dříve, než komunistická strana vůbec stačila po válce vytvořit svou stabilní organizační síť. Navíc dělnické averze vůči elitám se po celé sledované období živelně projevovaly takovým způsobem, který nezdá se přímo kolidoval s politikou vedení komunistické strany, a strana je v takových případech nejen nerozdmýchávala, ale naopak proti nim byla nucena sama komplikovaně zasahovat. V mnohých případech byl dokonce třídní antagonismus dělníků zaměřen výslovně proti samotným funkcionářům komunistické strany. Takové situace se množily zejména po roce 1948, kdy komunistická strana ovládla státní aparát a její funkcionáři zaujali pozice předchozích buržoazních elit. Cílem útoků průmyslových dělníků se tedy v naprosto stejné míře stávaly jak elity buržoazní, tak i státně socialistické. Dělníci dokonce proti oběma zmíněným garniturám elit užívali naprosto shodná hanlivá označení. Tyto okolnosti ukazují, že dělnictvo je třeba vnímat jako autonomní společenskou skupinu, jež konzistentně prosazovala své vlastní zájmy a produkovala své vlastní třídní postoje bez ohledu na politický původ elit.

Následující studie vychází z širšího výzkumu protestního jednání průmyslových dělníků v letech 1945–1969, zahrnujícího více než 600 stávek a dalších kolektivních sociálních konfliktů rovnoměrně rozprostřených v čase.¹ Primárně si proto budeme všimnout, jaké postoje zaujímali dělníci v průběhu spontánních protestních akcí. Fenomén protestů je důležitý zejména v tom směru, že nám umožňuje nahradit absenci jiných historických pramenů, způsobenou poúnorovou omezenou svobodou slova a tisku. Z logiky užitých archivních pra-

1 ŠLOUF, Jakub: „*Takový socialismus nechceme!*“ *Kultura protestu průmyslového dělnictva v českých zemích v letech 1945–1968*. Praha 2023; HEUMOS, Peter: „*Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!*“ *Dělníci a státní socialismus v Československu*. Praha 2006, s. 64.

menů se analýza zaměřuje zejména na vztah dělníků k té části ekonomických a politických elit, které přímým způsobem ovlivňovaly mzdové, pracovní a sociální podmínky zaměstnanců průmyslu – tedy zejména k majitelům továren, k pozdějším managementům státních podniků, k technické inteligenci v továrnách, k vyšším stupňům státního hospodářského byrokratického aparátu a k představitelům vlády. Postoje zaznamenané během kolektivních protestních akcí nelze sice považovat za doklad o smýšlení všech dělníků, mohou však sloužit jako vodítko určitých trendů rozšířených v dělnickém prostředí. Sledované téma je značně široké, proto nám půjde zejména o první náčrt interpretačních možností a potenciálních směrů dalšího výzkumu.

Důležitým výchozím bodem pro formování postojů poválečného průmyslového dělnictva byla protinacistická revoluce na jaře 1945.² Mnoho zaměstnanců velkých průmyslových závodů se během ní spontánně zapojilo do odzbrojování okupačních branných sil dislokovaných v továrnách a vytvářelo své vlastní ozbrojené útvary, revoluční gardy. Zároveň v jednotlivých továrnách nově vznikaly či vystupovaly z předchozí ilegality improvizované zaměstnanecské samosprávné orgány – revoluční závodní rady. Tyto rady organizovaly převzetí správy továren od kompromitovaného managementu z období nacistické okupace a řídily rekonstrukce válkou narušené výroby i rozbořených továrních objektů.³

Od prvních hodin revoluce zároveň na všech pracovištích spontánně vzplál proces národní očisty, během něž zaměstnanecské kolektivy na improvizovaných schůzích ze svého středu vylučovaly skutečné i domnělé kolaboranty a přezkoumávaly veškerou minulou spornou činnost. Tyto živelné mimosoudní akty retribuice se přitom zdaleka neomezovaly jen na nacionální otázky, ale promítly se do nich též veškeré sociální konflikty předchozích desetiletí. Nejčastěji stíhaným deliktem se proto stalo tak zvané *asociální jednání*, z něž byli podezřelí všichni vedoucí pracovníci, kteří dříve nadměrným způsobem tlačili na výkonnost svých podřízených. Vyšetřování postihlo v celostátním měřítku tisíce úředníků, někteří byli dokonce násilím vyvlečeni z areálů továren a byl jim dlouhodobě zapovězen přístup na pracoviště.⁴ Národní očista v průmyslu

2 Pro obecnější kontext srov. KOKOŠKA, Stanislav: *Praha v květnu 1945. Historie jednoho povstání*. Praha 2005.

3 JANÁK, Dušan – KOKOŠKA, Stanislav (eds.): *Průmyslové dělnictvo v českých zemích v letech 1938–1948*. Praha 2019, s. 427–472.

4 ŠLOUF, Jakub: Očista průmyslových závodů od kolaborantů a „asociálních živlů“ v roce 1945. Politická machinace, exces retribuice či inkubátor revoluční morálky? In: *Soudobé dějiny*, 2017, roč. 24, č. 4, s. 538–581.

zesílila bezprecedentním způsobem třídní napětí v továrnách a na dlouhá léta zproblematizovala jakýkoli pracovní nátlak nadřazených vůči podřízeným. Managementy zestátněných průmyslových podniků se do budoucna samy snažily vyhnout tomu, aby jimi stanovené pracovní tempo bylo možno označit za asociální.⁵ Nadřizení již nemohli vydávat pouhé příkazy, ale byli nuceni s podřízenými o jejich práci složitě vyjednávat.

Až teprve druhotně se do podnikové retribuční komise vložily vyšetřující komise závodních rad a později též odvolací senáty krajských odborových rad, které začaly prošetřovat došlé podněty z dílen. Tyto orgány sice podporovaly celkový třídní étos podnikové národní očisty, zároveň se však její výsledky snažily uvést do souladu se vznikající legislativou obnovovaného státu.⁶ Již od léta 1945 Ústřední rada odborů usilovala o stabilizaci právní situace v továrnách, protože si uvědomovala, že bez obnovy disciplíny v průmyslu nebude možno zahájit obnovu národního hospodářství. *„Závodní rady, dělnictvo, Krajské, obvodní a místní odborové rady budou instruovány, aby při očistných akcích si počínaly tak, aby distancovaným zaměstnancům byla umožněna opět rehabilitace a znovu zapojení do pracovního procesu. (To se ovšem týká menších provinění, hlavně antisociálního jednání, nikoliv vyslovených zrádců a podobně.) Bude provedena kampaň (v tisku a rozhlase) a bude apelováno na závodní rady a veřejnost, aby neztěžovaly těmto lidem vstup do nového života, aby mohli své viny napravit. Nechceme ničit, nýbrž jenom trestat.“*⁷ Hlavním protagonistou a veřejnou tvářící této kampaně usilující o tlumení třídního napětí byl předseda Ústřední rady odborů Antonín Zápotocký, na něj se také v následujících měsících obracely desítky postižených úředníků s prosbami o pomoc.⁸ Komunistická strana potřebovala prokázat svoji připravenost převzít novou vládní odpovědnost za řízení státu, a tak vůči dělnickému revolučními anarchickým socialismem od počátku přistupovala z pozic socialistického produktivismu. Tato politika se zejména po roce 1948 stala zdrojem značného množství konfliktů v továrnách.

5 Národní archiv (dále NA), f. KSČ – Ústřední výbor, 1945–1989, Praha (dále KSČ–ÚV), 100/1 – generální sekretariát, sv. 106, arch. j. 686, Zpráva o Ostravsko-karvinském revíru, 25. 6. 1946.

6 Výsledkem bylo na jedné straně odstranění některých křiklavých excesů národní očisty, na druhé straně pak inkorporace některých zásad spontánní průmyslové retribuční komise do legislativy prostřednictvím tzv. malého retribučního dekretu. *Dekret presidenta republiky ze dne 27. října 1945, č. 138 Sb., o trestání některých provinění proti národní cti.*

7 NA, f. Ústřední rada odborů (dále ÚRO) – Sekretariát, Praha, inv. č. 16, kart. 1, zápis ze schůze presidia ÚRO 4. 7. 1945.

8 NA, f. ÚRO – Antonín Zápotocký, inv. č. 40, kart. 3, dopisy zaslané Antonínu Zápotockému, červenec 1945.

V letech 1945–1948 komunistická strana politicky těžila z toho, že plnila funkci prostředníka mezi třídně radikalizovaným dělnictvem a vládou. Ostatní koaliční strany Národní fronty jí ochotně podporovaly ve snaze regulovat třídní napětí v továrnách, což se projevovalo například jejich souhlasem s omezením práva na stávkou v roce 1947.⁹ Zároveň se komunistické straně dařilo využívat třídní napětí v továrnách ke svým vlastním politickým cílům, například v oblasti rozšiřování rozsahu zestátnění průmyslových závodů či během kampaní obviňujících plošně živnostníky ze šmeliny.¹⁰ Nakonec v únoru 1948 strana prostřednictvím dělnictva a generální stávky legitimizovala nastolení své diktatury.¹¹

Komunistická strana však nikdy nebyla výhradním původcem třídních konfliktů v průmyslu, ani neměla vznikající konflikty pod kontrolou. Zastávala ostatně modernizační program, který v řadě otázek narážel na konzervativní předsudky široce rozšířené v dělnickém prostředí. Mezi takové třecí plochy patřil například pozitivní vztah k socialisticky smýšlející inteligenci, socialistický internacionalismus (vstřícnost vůči národnostním minoritám) a zprvu i odpor k antisemitismu. Komunistická strana proto například od počátku musela vynakládat značné úsilí, aby vůči dělníkům ospravedlnila už jen samotný nábor příslušníků buržoazie do vlastních řad.¹² V některých regionech dokonce muselo vedení KSČ bránit své exponenty ve funkcích vedoucích krajských tajemníků před útoky dělnických základních stranických organizací, kterým vadilo na funkcionářích jejich vysokoškolské vzdělání, intelektuálské vystupování i židovský původ. Rozsáhlé konflikty tohoto typu se vyskytly již v roce 1946 například na Plzeňsku a na Ostravsku.¹³

Třídní napětí v továrnách nastolením diktatury komunistické strany v únoru 1948 neskončilo, ale pokračovalo kontinuálně dále. I v podmínkách státního

9 Právo na stávkou omezoval stávkový řád ROH, jehož vznik podpořily všechny strany Národní fronty. Dělníci jej však nerespektovali a nadále podnikali množství neschválených stávek. NA, f. ÚRO – Organizační sekretariát, inv. č. 125, kart. 28, Návrh stávkového řádu, duben 1947; NA, KSČ–ÚV, 100/1 – generální sekretariát, sv. 82, arch. j. 615, Návrh usnesení Národní fronty vypracovaný generálními tajemníky Národní fronty, 17. 3. 1947.

10 Klasickým případem konfliktu, který komunistická strana aktivně pomáhala rozšířit a politicky interpretovat, byl průběh stávky ve Varnsdorfu na jaře 1947. NA, f. Drtina Prokop, inv. č. 29, kart. 17, K případu varnsdorfskému, 27. 3. 1947.

11 KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*. Brno 1997, s. 458–497.

12 K problematice budování členské základny Komunistické strany Československa jako celonárodního hnutí zahrnujícího i maloburžoazní vrstvy obyvatel srov. MAŇÁK, Jiří: *Komunisté na pochodu k moci. Vývoj početnosti a struktury KSČ v období 1945–1948*. Praha 1995.

13 Státní oblastní archiv (dále SOA) v Plzni, f. KSČ – západočeský krajský výbor Plzeň, kart. 297, zápis ze schůze sekretariátu 16. 12. 1946; NA, KSČ–ÚV, 02/5 – politický sekretariát, sv. 69, arch. j. 387, schůze PKV KSČ v Ostravě 19. 9. 1946.

socialismu totiž existovaly výrobní hierarchie a z nich plynoucí mzdové, pracovní a sociální konflikty, které produkovaly averze dělníků vůči nadřazeným. Pro dělníky přitom nebylo důležité, zda do jejich životů negativně zasahují kapitalističtí vlastníci továren, nebo byrokratický aparát dosazený komunistickou stranou. Běžně proto k novým poúnorovým elitám zaujímal stejně nedůvěřivé postoje a přistupovali k nim se stejným třídním despektem jako k jejich kapitalistickým předchůdcům. Zaměstnanci průmyslu běžně v konfliktních situacích o funkcionářích hovořili hanlivě jako o „pánech“ či „vrchnosti“ a vnímali je bez ohledu na jejich dělnický třídní původ jako potenciální vykořisťovatele.¹⁴

Příčiny konfliktů se sice po roce 1948 nezměnily, výrazně ovšem posílila vyjednávací pozice dělníků. Dělnická třída v rámci státní ideologie zastávala zcela výjimečné postavení, představovala předobraz budoucí socialistické společnosti.¹⁵ Dělníci si této skutečnosti byli dobře vědomi, a proto při stávkách přistupovali k funkcionářům autoritativně z pozice obránců „skutečného“ socialismu. Běžně například požadovali, aby do továrny přijel příslušný vládní ministr a osobně se na místě zpovídal ze svých činů, které zaměstnanci prohlašovali za protidělnické či nesocialistické.¹⁶ Funkcionáři hospodářské správy, odborů i komunistické strany při vyjednávání s protestujícími dělníky mnohdy čelili nařčením, že se odrodili dělnické třídě (z jejichž řad dříve namnoze vzešli), že přejímají asociální kapitalistické manažerské praktiky a že se nakazili buržoazním životním stylem zaměřeným na neúsporný luxus. Terčem ironického posměchu dělníků se běžně stávaly funkcionářské limuzíny, úřednické oblečení i různé módní doplňky, například diplomatické kožené aktovky.¹⁷ Integrovaní součástí dobové kultury dělnického protestu tak i v podmínkách státního socialismu nadále zůstávaly projevy třídních averzí.

14 Podobná hanlivá označení zaznívala při stávkách zcela běžně i po únoru 1948. Srov. například NA, f. ÚRO – Organizační sekretariát, inv. č. 173, kart. 47, Hlášení Okresní odborové rady v Místku o stávce ve Slezských bavlňářských závodech, 18. 8. 1948; Archiv bezpečnostních složek (dále ABS), f. A 2/1 – Sekretariát ministra vnitra, I. díl, 1948–1959, inv. j. 485, Zpráva o stávce v Dílnách Československých státních drah Česká Lípa, 8. 5. 1953.

15 K problematice ideologické funkce dělnické třídy jako předobrazu budoucí socialistické společnosti srov. například NEČASOVÁ, Denisa: *Nový socialistický člověk. Československo 1948–1956*. Brno 2018.

16 Srov. například NA, f. Revoluční odborové hnutí – Odborový svaz pracovníků v hornictví a energetice, kart. 42, Zprávy z delegací 1956, Zpráva delegáta Mertla z SHR ve dnech 3.–13. 10. 1956, 23. 10. 1956; NA, f. ÚRO – Práce a mzdy, kart. 8, Zprávy mzdového oddělení 1957, Zpráva pro soudruha Hniličku, 3. 4. 1957.

17 Viz například SOA v Praze, f. KSČ – Středočeský krajský výbor, Praha, kart. 722, Hodnocení výsledků zásahu aktivistů vyslaných do závodu Automobilové závody Klementa Gottwalda ve dnech 1. a 2. 6. 1953, 10. 7. 1953.

První rozsáhlá vlna stávek motivovaných vedle mzdových otázek také špatnou zásobovací situací propukla již v létě 1948.¹⁸ Komunistická strana byla zpočátku zaskočena vzrůstajícím sociálním napětím v průmyslu a pokusila se bobtnající společenský konflikt překlenout tím způsobem, jaký velmi často užívají jakékoli nové mocenské garnitury: Svalovala odpovědnost na předchozí kapitalistický systém a na údajné podvratné působení jeho zbývajících exponentů. Na podzim 1948 také opustila svoji dosavadní třídně umírněnou politiku, kterou dříve úspěšně oslovovala sympatizanty z řad maloburžoazie, a začala uplatňovat důslednější třídní kritéria. V praxi se tento krok projevil nejen zahájením kampaně proti drobným soukromým živnostem, ale také provedením vnitrostranické prověrky, během níž převedla množství členů nedělnického původu na pouhé kandidáty členství.¹⁹

Ačkoli třídní radikalizace Komunistické strany Československa měla též zahraničně-politické příčiny, vědomě vycházela vstřícně mentálním vzorcům přítomným v dělnickém prostředí. Generální tajemník KSČ Rudolf Slánský smysl této taktiky v souvislosti s nepokoji v továrnách shrnul na zasedání předsednictva ÚV KSČ v září 1948 mimo jiné slovy: „*Máme zkušenosti, že jakmile se postaví otázka režimu, že všechno ostatní ustoupí.*“²⁰ Komunistická strana tak na podzim 1948 vyvinula strategii, kterou posléze uplatňovala i v dalších letech. Sociální konflikty převáděla cíleně do politické sféry a tím se je pokoušela zbavovat jejich výbušnosti. Sociální nespokojenost dělníků společně s jejich třídním antagonismem tak nepřímým způsobem vedla k třídní radikalizaci celého společenského systému.

Logickým vyústěním zostřené třídní politiky komunistické strany bylo hledání třídních nepřátel ve vlastních řadách. Členská základna strany i její funkcionářský sbor se totiž zformoval v letech 1945–1948 za zcela jiných podmínek a svým složením neodpovídal nové třídní politice. V letech 1949–1952 proto proběhla vlna politických procesů proti vedoucím funkcionářům komunistické strany, jejichž oběťmi se nejprve staly stranické elity v krajích a později i v ústředním sekretariátu. Žaloby přednášené na stranických fórech přitom neoperovaly pouze se smyšlenými obviněními z hospodářské sabotáže či zrady ve prospěch zahraničních nepřátel, obsahovaly i řadu aspektů, které vycházely

18 Srov. např. JANÁK, Dušan: Zapomenutá stávka. O stávce ve Slezských bavlňářských závodech ve Frýdku v srpnu 1948. In: *Acta Silesiaca*, 2016, roč. 114, č. 1, s. 115–143.

19 Srov. např. CUHRA, Jaroslav: „Nechci dnes psátí o tom, co všechno dobrého již přineslo straně prověřování.“ Stranické prověrky 1948 a 1950. In: ČERNÁ, Marie – CUHRA, Jaroslav (eds.): *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí: Československo 1948–1989*. Praha 2012, s. 12–19.

20 NA, f. KSČ–ÚV, 02/1 – předsednictvo, 1945–1954, sv. 3, arch. j. 132, Zápis ze schůze předsednictva ÚV KSČ, 9. 9. 1948, výrok Rudolfa Slánského.

vstříc třídním averzím průmyslového dělnictva. Velká část obviněných byla například osočována za svůj nedělnický třídní původ, za buržoazní životní styl, za korupci vykonávanou ve spolupráci s bývalými buržoazními spekulanty, z nesocialistických internacionálních vazeb nebo z židovského původu. Vedení strany záměrně ponechávalo volná stavidla šíření řady předsudků, které ještě v letech 1945–1948 pracně potlačovalo, a tímto způsobem legitimizovalo výsledky probíhající čistky.²¹

Celá kampaň však opět měla množství spontánních rysů. Do přípravné fáze politických procesů se začaly samy iniciativně zapojovat nižší stranické organizace, které k dosavadním obviněním přidávaly vlastní stížnosti na skutečné případy despotismu žalovaných funkcionářů a ochotně doplňovaly konkrétní doklady jejich korupce.²² Z pohledu členské základny komunistické strany v továrnách se politické procesy s vedoucími představiteli komunistické strany jeví jako svého druhu demokratizační a očištná procedura. Dochovaly se i protesty dělníků, že odsouzeno mělo být mnohem více funkcionářů.²³ Procesy tak sice souzněly s mezinárodně politickými impulsy, zároveň však vycházely vstříc domácí společenské poptávce. Nesly znaky populismu a odčerpávaly rostoucí sociální a třídní napětí z továren do politické sféry.

Průběh procesů přitom plně korespondoval s výše popsaným dlouhodobým antagonismem dělníků vůči nadřazeným. Dělníci teze o zrádcích ve stranickém aparátu, kteří údajně podřívají dělnickou snahu o budování socialismu, přejali do své vlastní argumentace. Při revoltě proti měnové reformě v červnu 1953 proto nezřídká z úst demonstrantů zaznívalo, že vláda zradila dělníky či že ve vedení stany musí sedět zrádci, pokud připustili realizaci takových protidělnických opatření.²⁴ Opět se tak ukázalo, že třídní nenávisť je sice možno za příhodné situace využít proti některým politickým protivníkům, nelze však bezpečně kontrolovat všechny její projevy a důsledky. Obecné zne-

21 Srov. např. BÍLÝ, Matěj – LÓŽI, Marián – ŠLOUF, Jakub: *Nervová vlákna diktatury. Regionální elity a komunikace uvnitř KSČ v letech 1945–1956*. Praha 2019, s. 27–58.

22 Srov. např. SOA v Plzni, f. KSČ – Podnikový výbor n. p. Škoda Plzeň 1946–1988, kart. č. 1, inv. č. 2, zápis konference PV KSČ Škoda 31. 3.–1. 4. 1951, výroky Jana Zítka a Jana Pillera.

23 Srov. např. SOA v Plzni, f. KSČ – západočeský krajský výbor Plzeň, kart. 452, inv. č. 3603, zápis z aktivu funkcionářů CZV KSČ ve ZVIL v Plzni 10. 9. 1953, výrok Jana Zítka; tamtéž, zápis ze schůze výborů závodní organizace Závodní klub ROH ZVIL v Plzni 11. 9. 1953, výrok Karla Böhma.

24 Srov. např. SOA v Plzni, f. KSČ – západočeský krajský výbor Plzeň, inv. č. 3603, kart. 450, zpráva o členských schůzích základních organizací KSČ v okrese Plzeň-město 31. 5. 1953; SOA v Praze, f. KSČ – Středočeský krajský výbor, Praha, měnová reforma, kart. 722, Zpráva ze schůze ZO KSČ Výzkumný ústav rud 1. 6. 1953; Státní okresní archiv Plzeň-jih se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, spisová značka 1 T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Anežky Krinesové a Heleny Fišerové.

věrohodnění vedoucích funkcionářů komunistické strany během vnitrostranických politických procesů mělo do budoucna nepředvídané dopady na smýšlení průmyslových dělníků. Jejich tradiční podezřívavost k elitám ještě zesílila.

Dělnické protesty 50. let byly poměrně účinné. Vytvářely totiž dlouhodobý tlak na komunistickou stranu, aby opustila dosavadní mobilizační pojetí socialismu a začala ve své politice více zohledňovat sociální zájmy dělníků. Vrchol dělnických protestů – revolta proti měnové reformě v červnu 1953 – proto zároveň znamenal zásadní mezník ve vývoji státního socialismu.²⁵ Masivní dělnické nepokoje v Československu a v Německé demokratické republice totiž znepokojily představitele Sovětského svazu, kteří začali v zájmu obnovení sociální stability ve středoevropském regionu po Komunistické straně Československa vyžadovat, aby urychleně zvýšila životní úroveň dělníků.²⁶ Díky tomu se novou prioritou státně socialistického systému stalo zajišťování sociálních potřeb obyvatel. Dělnické stávky tak výrazně přispěly k transformaci stalinského revolučního režimu v diktaturu zaopatřovatelského typu.²⁷ Vytvářely se podmínky pro pozdější rozvoj socialistického konzumerismu.²⁸

Vedení komunistické strany se snažilo v následujícím desetiletí předcházet jakýmkoli výbuchům nespokojenosti v továrnách a odkládalo sporná opatření, která by mohla vyvolat masové nepokoje. Přetrvávající tlak dělnických protestů tak vedl k udržování dosaženého sociálního smíru a k zablokování jakýchkoli zásadních ekonomických reforem, které by mohly narušit křehkou stabilitu systému.

V roce 1956 v souvislosti s počínající politickou destalinizací zazněla ve vedení strany rozsáhlá kritika dosavadního způsobu řízení národního hospodářství. Ekonomové i vedoucí pracovníci hospodářského plánovacího aparátu si uvědomovali, že při řízení průmyslu bude třeba znovu začít uplatňovat kritérium ekonomické efektivity, které bylo dříve upozaděno kvůli politickému imperativu navyšovat výrobní kapacity bez ohledu na náklady. Začalo být zřejmé, že ekonomická racionalita je závislá též na mzdových nákladech, že bude třeba

25 K průběhu revolty srov. např. ŠLOUF, Jakub: *Spříznění měnou. Genealogie plzeňské revolty 1. června 1953*. Praha 2016, s. 155–339.

26 K průběhu jednání československé politické reprezentace se sovětskou stranou srov. např. PERNES, Jiří: *Zprávy z Prahy 1953*. Praha 2016, s. 124–128.

27 RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*, Praha 2010, str. 89–90.

28 MCDERMOTT, Kevin: Popular Resistance in Communist Czechoslovakia: The Plzeň Uprising, June 1953. In: *Contemporary European History*, 2010, roč. 19, č. 4, s. 287–307.

opustit politiku plošné nivelizace mezd a přikročit k odměňování zaměstnanců podle jejich individuálního výkonu i kvalifikace.²⁹

Tyto reformy byly však v následujících letech do československé ekonomiky implementovány jen pomalu a nedůsledně. Potřebná opatření se vždy nejprve testovala ve vybraných podnicích a byla odkládána, pokud narazila na protesty zaměstnanců.³⁰ Dělníci se ve druhé polovině 50. let a v první polovině 60. let bránili jakýmkoli reformám, které by ohrozily jejich příjmy, zejména to platilo o pokusech denivelizovat mzdy či měnit strukturu pracovní doby.³¹ Průmyslové dělnictvo tak v hospodářské sféře v tomto období představovalo krajně konzervativní sílu.

V souvislosti s výše řečeným se hlavním protivníkem dělníků postupně stával centrální hospodářský byrokratický aparát, který tlačil jednotlivé podniky k racionalizaci mzdových nákladů. Letité třídní averze dělnictva vůči nadřazeným elitám tak po roce 1956 získaly zcela nový ekonomický rozměr. Dělníci prohlašovali, že početný bobtnající neúsporný úřednický aparát de facto živí svojí manuální prací, v tomto směru byla jejich argumentace velmi podobná dnešním prohlášení soukromých podnikatelů vůči státní správě. V továrním prostředí běžně zaznívaly stesky, že „dělníci na ležárnu v kancelářích musí dřít“³² a že většina úředních úkonů je zbytečná „papírovina“.³³ Pracovníci průmyslu proto neviděli perspektivu budoucího blahobytu v přestavbě soustavy dělnických mezd, ale naopak se dlouhodobě domáhali výrazné redukce počtu úředníků a nadbytečných úředních úkonů. Jediným bodem reformy, proti kterému dělníci neprotestovali, byla proto decentralizace a debyrokratizace vyhlášené na základě závěrů XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu v roce 1956. Prezident republiky Antonín Zápotocký tehdy prohlásil, že komunistům se sice podařilo z průmyslu odstranit kapitalistické třídní nerovnosti, že však zároveň v továrnách i v podmínkách státního socialismu nadále existují před-

29 ROZSYPAL, Kurt: *Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách v letech 1953–1964 (Paměti)*. Praha 1999; ŠULC, Zdislav: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995*. Brno 1998, s. 22–30.

30 Srov. např. NA, f. KSČ–ÚV, Antonín Novotný – tajné, kart. 40, Zpráva o průběhu přestavby dělnických mzdových soustav, 6. 10. 1958.

31 Srov. například NA, f. Revoluční odborové hnutí – Odborový svaz pracovníků v hornictví a energetice, kart. 42, Zprávy z delegací 1956, Zpráva delegáta Mertla z SHR ve dnech 3.–13. 10. 1956, 23. 10. 1956; NA, f. KSČ–ÚV, Antonín Novotný – tajné, kart. 40, kart. 26, Situace v Buzuluku Komárov, 6. 1. 1961.

32 NA, f. KSČ–ÚV, Antonín Novotný – tajné, kart. 27, Agenturní zpráva o veřejném mínění, prověrka korespondence, leden 1958.

33 Srov. např. SOA v Plzni, f. KSČ – západočeský krajský výbor Plzeň, kart. 471, inv. č. 3416, Zápis z členské schůze ZO KSČ ZVIL Lakovna, 17. 4. 1956; tamtéž, Zprávy ze schůzí ZO KSČ v okrese Plzeň-město, 5. 5. 1956.

poklady pro jiný typ konfliktů – spory mezi zaměstnanci a byrokratickým aparátem státních podniků. Doplnil také, že novým úkolem odborového hnutí musí být napříště ochrana zaměstnanců před důsledky pochybení byrokratického aparátu. „*Odbory ztratily takovou základnu, jakou je třídní hospodářský boj, ale daleko ještě neztratily a na dlouhá léta bohužel nemohou ztratit takovou základnu, jako je netřídní hospodářský boj v podobě boje s byrokratickými kazy sovětského aparátu. Tím je jasně řečeno, že odborová organizace i v době výstavby socialismu má povinnost chránit zájmy pracujících proti výstřelkům byrokratického aparátu.*“³⁴

Organickou součástí této nové antibyrokratické politiky se po roce 1957 stala rozsáhlá čistka v řadách vyšších státních úředníků. Ta v sobě spojovala politické a populistické motivy. Na jednu stranu vycházela vstřícně požadavkům dělníků na masivní redukci počtu úředníků. Na druhou stranu postihovala převážně ty pracovníky vyššího státního hospodářského aparátu, kteří byli vychováni předchozím kapitalistickým režimem či měli buržoazní původ. Šlo tedy de facto o pokračování poučovací politické čistky.³⁵ Dělníky však tento politický aspekt decentralizace příliš nezajímalo, nezáleželo jim na tom, kdo tvoří byrokratický aparát, vadila jim jeho nákladnost, komplikovanost a zkorumpovanost. V továrním prostředí proto v době čistek běžně zaznívaly stesky „*My musíme dělat na všechny flákače a máme jich dost, na jednoho dělníka přijdou čtyři úředníci. Zruší jednu hlavní správu a pět jiných udělají a ty recepce, ty musí jenom dělník zaplatit.*“³⁶ Kritika směřovala též ke klientelistickým praktikám úředníků „*Té protekce a rodinkaření už je dost a už na to stát a my všichni dopláčíme dost dlouho.*“³⁷

Averze k úředníkům v průmyslu v neposlední řadě zesílily i druhotně po provedení čistky. Množství bývalých úředníků vyšších pater státní správy totiž po vyhazování ze zaměstnání muselo samo obtížně hledat novou práci. V Praze adekvátní pozice nebyly dostupné, proto se tito úředníci ve velkém množství ucházeli o zaměstnání v továrnách v regionech, kde ovšem pochopitelně narušovali kariéerní plány dosavadních místních pracovníků.³⁸ Na konci 50. let se tak

34 NA, f. KSČ-ÚV, 100/65 – Antonín Zápotocký, sign. 1018, kart. 34, Projev Antonína Zápotockého, 17. 9. 1956.

35 Srov. např. CAJTHAML, Petr: Prověry třídní a politické spolehlivosti v roce 1958. In: ČERNÁ, Marie – CUHRA, Jaroslav (eds.): *Prověry a jejich místo v komunistickém vládnutí. Československo 1948–1989*, s. 54–71.

36 NA, f. KSČ-ÚV, Antonín Novotný – tajné, kart. 27, Agenturní zpráva o veřejném mínění, проверка korespondence, únor 1958.

37 Tamtéž, Agenturní zpráva o veřejném mínění, проверка korespondence, leden 1958.

38 Tamtéž, Zpráva o veřejném mínění, проверка korespondence, prosinec 1957.

znovu opakoval proces, při němž dělnické sociální zájmy a nedůvěra k elitám nepřímou přispěly k třídní radikalizaci systému.

Vztah průmyslových dělníků k elitám prošel zásadní změnou až v druhé polovině 60. let. Pod dojmem vleklé ekonomické stagnace a ztráty konkurenceschopnosti na globalizujících se světových trzích se vláda v 1965 odhodlala překročit k důslednějším hospodářským reformám.³⁹ Výše mezd zaměstnanců měly být v následujících letech postaveny do přímé úměry k prosperitě jednotlivých továren, přičemž poprvé představitelé vlády připustili, že v řadě továren mzdy plošně poklesnou.⁴⁰ Zaměstnanci průmyslu se proto začali intenzivněji zajímat o věci veřejné na svých pracovištích.⁴¹ Množily se stávky požadující ekonomicky výhodnější začlenění továren do jiných podniků,⁴² vymáhající výměnu nekompetentních ředitelů, kteří ohrožovali prosperitu svých závodů,⁴³ nebo dokonce usilující o přidělení státních investic, které by jejich továrny zvýhodnily oproti konkurenci.⁴⁴ Postupně tak vznikaly podmínky k tomu, aby se průmysloví dělníci aktivně začlenili do reformního procesu. Pokud by tak neučinili, ztráceli by kontrolu nad budoucí výší svých mezd.

Ve stejném období rostla v průmyslu úcta ke kvalifikované práci a vzdělání. Tento proces byl podpořen popularizací výsledků vědecko-technické revoluce, která byla oficiální ideologií od přelomu 50. a 60. let stále častěji označována za hlavní prostředek k nastolení budoucího blahobytu.⁴⁵ Vliv na smýšlení dělníků mělo pravděpodobně též masivní rozšíření vzdělávání zaměstnanců průmyslu při zaměstnání.⁴⁶ Nová technická a ekonomická inteligence měla hned dva předpoklady získat si na rozdíl od předchozích generací úředníků důvěru děl-

39 Srov. např. SUK, Jiří: Od stalinské „metafyziky“ k obrysům „třetí cesty“. Vědecký a politický přerod ekonomů Oty Šíka (1948–1967). In: HOPPE, Jiří – ŠKODOVÁ, Markéta – SUK, Jiří – CACCAMO, Francesco: *„O nový československý model socialismu“*. Čtyři interdisciplinární vědecké týmy při ČSAV a UK v 60. letech. Praha 2015, s. 9–43.

40 NA, f. KSČ-ÚV, 01 – pléna, sv. 124, arch. j. 100, bod 2, Zápis ze schůze pléna ÚV KSČ, 27.–29. 1. 1965.

41 ABS, f. A 2/3 – Sekretariát federálního ministra vnitra, III. díl, 1966–1975, inv. j. 2125, Zpráva o ohlasech mezi obyvatelstvem, říjen 1967.

42 KOVANDA, Karel: *Zápas o podnikové rady pracujících 1968–1969*. Praha 2014 s. 59–61.

43 NA, f. Revoluční odborové hnutí – Odborový svaz pracovníků spotřebního průmyslu, kart. 128, Zpráva o stávce v Lýkových závodech Revúca, 16. 4. 1968.

44 Stávka skončila – nová na obzoru? *Práce*, 20. 8. 1968, s. 3.

45 K důsledkům vědeckotechnické revoluce na manažerskou kulturu státního socialismu a na dobové představy o perspektivách socialismu srov. např. SOMMER, Vítězslav (ed.): *Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu 1956–1989*. Praha 2019; RICHTA, Radovan a kol.: *Civilizace na rozcestí: společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha 1966.

46 NA, f. KSČ-ÚV, Bulletin ÚV KSČ, sv. 35, arch. j. 1421, Opatření k zabezpečení žádoucích výtěžkových relací mistrů a kvalifikovaných dělníků, 26. 4. 1961.

níků: Disponovala jak dělnickým třídním původem (a mnohdy i osobními zkušenostmi s manuální prací), tak také kvalitním vzděláním. Právě tato skupina technokratických úředníků se v roce 1968 stala v továrnách hlavní oporou reformního komunismu.

Tyto změny probíhaly však dlouho pod povrchem a jejich důsledky nebyly ihned patrné. Do vedoucích stranických, odborových i manažerských funkcí v průmyslových závodech se postupně stále častěji v průběhu 60. let dostávali lidé s vysokoškolským vzděláním. Jejich vysokoškolské tituly již v porovnání s rokem 1945 nebyly překážkou ani stigmatem. Do této situace se v červnu 1968 nové polednové reformní vedení komunistické strany pokusilo zainteresovat dělníky na svém reformním projektu prostřednictvím vzniku zaměstnanec-
kých samospráv. Povolilo proto v továrnách experimentální provoz demokraticky volených podnikových rad pracujících.⁴⁷ Do jara 1969 pak vznikly rady v celkem 133 podnicích a v dalších 117 byly zřízeny přípravné výbory. Volby do rad probíhaly na svou dobu neobvykle demokratickou procedurou, která umožňovala zaměstnancům kandidovat bez ohledu na stranickou nebo odborovou příslušnost.⁴⁸ Samosprávy měly přitom v budoucnu disponovat značnými pravomocemi. Měly například určovat podnikatelské strategie továren a jmenovat jejich management na základě výsledků veřejných konkurzů. Z hlediska námi sledovaného tématu je však nejdůležitější, že dělníci do podnikových rad volili převážně příslušníky technické inteligence a ekonomy. V celostátním měřítku náleželo k inteligenci více než 70 % zvolených kandidátů! Dělníci totiž v kvalifikaci technické inteligence a ekonomů viděli nejlepší naději na prosperitu svých závodů, a tím i na zvyšování svých mezd.⁴⁹

S jistou nadsázkou tak můžeme konstatovat, že na přelomu let 1968/1969 dělnická třída do svého čela dobrovolně zvolila kvalifikované úředníky svých podniků – tedy specifický druh lokálních elit. Takový krok představoval zásadní odklon od předchozího třídního napětí, panujícího v průmyslu po roce 1945. Společné lokální zájmy dělníků, úředníků, stranických a odborových funkcionářů i managementu jednotlivých továren vedly v roce 1968 k vytvoření nadtřídních koalic na půdorysu podniků, které se prostřednictvím samospráv vymezovaly proti centrálnímu plánovacímu byrokratickému aparátu a snažily

47 K obecné problematice fungování podnikových rad pracujících srov. např. ŠLOUF, Jakub: Samosprávný socialismus v československém průmyslu, 1968–1969. *Soudobé dějiny*, roč. 27, 2020, č. 1, s. 9–57.

48 SOA v Plzni, f. Revoluční odborové hnutí – Podnikový výbor Škoda, k. p. Plzeň, Podniková rada pracujících Škoda Plzeň, sign. 280, kart. 16, Výsledky průzkumu Institutu řízení v Praze o radách pracujících, 5. 6. 1969.

49 BÁRTA, Miloš: Podnikové rady pracujících jako společenské hnutí. *Odbory a společnost*, 1969, roč. 4, č. 4, s. 54–70.

se získat větší kontrolu nad prosperitou svých továren. Podnikové rady pracujících se proto zpravidla těšily podpoře velké části managementu továren i odborových organizací a stranických organizací v závodech.⁵⁰ Některé podniky proto prosazovaly projekt samospráv nezávisle na vládě ještě více než půl roku po pádu reformního vedení komunistické strany, které projekt v červnu 1968 iniciovalo a po okupaci v srpnu 1968 postupně opouštělo.⁵¹

Podobný trend vzniku koalic dělnictva a lokální technické inteligence se později opakoval též během demokratické revoluce v listopadu 1989. V průmyslových závodech tehdy spontánně vznikla síť stávkových výborů, která koordinovala dělnické protesty včetně generální stávky 27. listopadu i následné revoluční personální změny v managementech podniků. Tyto stávkové výbory, hovořící jménem všech zaměstnanců byly podle svědectví pamětníků složeny pravděpodobně (stejně jako samosprávy v roce 1968) převážně z příslušníků technické inteligence působící v daných továrnách. Původní třídní konflikt 40. a 50. let se tedy na konci v 60. let transformoval v dlouhodobější praxi třídní spolupráce na lokálním zastupitelském principu. Tradiční nedůvěra dělníků k vyšším patřům státní a politické správy však zřejmě přetrvávala, jak bylo patrné nejen z odporu zaměstnaneckých samospráv vůči vládě v roce 1969, ale například i z dělníků ČKD k městskému tajemníkovi komunistické strany Miroslavu Štěpánovi při jeho veřejném projevu 23. listopadu 1989. Také představitelé Občanského fóra si byli těchto dlouhodobých anti-elitářských tendencí dělníků dobře vědomi a snažili se vystupovat vůči dělnictvu civilně (například svým oblečením). Dávali si velmi záležet na tom, aby se vizuálně odlišovali od úředně vyhlížejících „papalášů“ předchozí éry, a to i za cenu porušování základních protokolárních či diplomatických zásad.⁵²

Systematický výzkum vlivu dělnického antagonismu k elitám na československé poválečné dějiny nebyl doposud proveden. V tomto textu jsme se proto museli spokojit s pouhým návrhem předběžných tezí, jak by bylo možno pro-

50 Srov. například SOA v Plzni, f. Revoluční odborové hnutí – podnikový výbor Škoda, k. p., Plzeň, Podniková rada pracujících Škoda Plzeň, kart. 1, sign. 140, Dopis ředitelství národního podniku Škoda Ministerstvu průmyslu ČSR z 3. 10. 1969, čj. ORG/627/69/H; SOA v Plzni, f. KSČ – Podnikový výbor n. p. Škoda Plzeň 1946–1988, kart. 17, inv. č. 3, Zápis z mimořádné schůze pléna PV KSČ Škoda Plzeň, 11. 8. 1969.

51 Srov. např. NA, f. Úřad vlády ČSR/ČR Praha, usnesení vlády, Záznam z jednání plenární schůze vlády 28. 5. 1969; ŠLOUF, Jakub: Samosprávný socialismus v československém průmyslu, 1968–1969.

52 K průběhu demokratické revoluce v továrnách v roce 1989 zatím neexistují souhrnné analýzy. Detailním způsobem se k problematice vyjádřila zatím jen literatura memoárového typu. Srov. MILLER, Petr – ŠLOUF, Jakub: *Poslední kovák – první ministr. Rozhovor Jakuba Šloufa s Petrem Millerem, listopadovým vůdcem průmyslových dělníků*. Praha 2021, s. 82–116.

blém konceptualizovat. I z těchto dílčí pramenů je přitom patrné, že dělnický antagonismus k elitám, a také postupné hledání důvěry dělníků k některým částem elit, výrazným způsobem ovlivňovaly řadu ekonomických, společenských i politických procesů. Nelze jej tudíž bagatelizovat a přehlížet jako do-
mnělý konstrukt komunistické ideologie.

POUŽITÉ ZDROJE

Prameny

Archivní prameny

Archiv bezpečnostních složek

A 2/1 – Sekretariát ministra vnitra, I. díl, 1948–1959

A 2/3 – Sekretariát federálního ministra vnitra, III. díl, 1966–1975

Národní archiv

Drtina Prokop

KSČ – Ústřední výbor, 1945–1989, Praha

Antonín Novotný – tajné

Bulletiny ÚV KSČ

01 – pléna

02/1 – předsednictvo

02/5 – politický sekretariát

100/1 – generální sekretariát

100/65 – Antonín Zápotocký

Revoluční odborové hnutí

Antonín Zápotocký

Odborový svaz pracovníků v hornictví a energetice

Odborový svaz pracovníků spotřebního průmyslu

Organizační oddělení, Praha

Sekretariát, Praha

Ústřední rada odborů

Úřad vlády ČSR/ČR Praha

Státní oblastní archiv v Praze

KSČ – Středočeský krajský výbor, Praha

Státní oblastní archiv v Plzni

KSČ – západočeský krajský výbor Plzeň

KSČ – Podnikový výbor n. p. Škoda Plzeň 1946–1988

Revoluční odborové hnutí – Podnikový výbor Škoda, k. p. Plzeň

Státní okresní archiv Plzeň-jih se sídlem v Blovicích

Okresní soud Plzeň II

Periodický tisk

Odbory a společnost

Práce

Memoárové prameny

MILLER, Petr – ŠLOUF, Jakub: *Poslední kovák – první ministr. Rozhovor Jakuba Šloufa s Petrem Millerem, listopadovým vůdcem průmyslových dělníků*. Praha 2021

ROZSYPAL, Kurt: *Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách v letech 1953–1964 (Paměti)*. Praha 1999

Normativní prameny

Dekret presidenta republiky ze dne 27. října 1945, č. 138 Sb., o trestání některých provinění proti národní cti

Literatura

BÍLÝ, Matěj – LÓŽI, Marián – ŠLOUF, Jakub: *Nervová vlákna diktatury. Regionální elity a komunikace uvnitř KSČ v letech 1945–1956*. Praha 2019

CAJTHAML, Petr: *Prověrky třídní a politické spolehlivosti v roce 1958*. In: ČERNÁ, Marie – CUHRA, Jaroslav (eds.): *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí. Československo 1948–1989*, s. 54–71

CUHRA, Jaroslav: „Nechci dnes psát o tom, co všechno dobrého již přineslo straně prověřování.“ *Stranické prověrky 1948 a 1950*. In: ČERNÁ, Marie – CUHRA, Jaroslav (eds.): *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí: Československo 1948–1989*. Praha 2012, s. 12–19

HEUMOS, Peter: „*Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!*“ *Dělníci a státní socialismus v Československu*. Praha 2006

JANÁK, Dušan: *Zapomenutá stávka. O stávce ve Slezských bavlnářských závodech ve Frýdku v srpnu 1948*. In: *Acta Silesiaca*, 2016, roč. 114, č. 1, s. 115–143

- JANÁK, Dušan – KOKOŠKA, Stanislav (eds.): *Průmyslové dělnictvo v českých zemích v letech 1938–1948*. Praha 2019
- KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*. Brno 1997
- KOKOŠKA, Stanislav: *Praha v květnu 1945. Historie jednoho povstání*. Praha 2005
- KOVANDA, Karel: *Zápas o podnikové rady pracujících 1968–1969*. Praha 2014
- MAŇÁK, Jiří: *Komunisté na pochodu k moci. Vývoj početnosti a struktury KSČ v období 1945–1948*. Praha 1995
- MCDERMOTT, Kevin: Popular Resistance in Communist Czechoslovakia: The Plzeň Uprising, June 1953. In: *Contemporary European History*, 2010, roč. 19, č. 4, s. 287–307
- NEČASOVÁ, Denisa: *Nový socialistický člověk. Československo 1948–1956*. Brno 2018
- PERNES, Jiří: *Zprávy z Prahy 1953*. Praha 2016
- RÁKOSNÍK, Jakub: *Sověťizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*, Praha 2010
- RICHTA, Radovan a kol.: *Civilizace na rozcestí: společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha 1966
- SOMMER, Vítězslav (ed.): *Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu 1956–1989*. Praha 2019
- SUK, Jiří: Od stalinské „metafyziky“ k obrysům „třetí cesty“. Vědecký a politický přerod ekonoma Oty Šika (1948–1967). In: HOPPE, Jiří – ŠKODOVÁ, Markéta – SUK, Jiří – CACCAMO, Francesco: „O nový československý model socialismu“. *Čtyři interdisciplinární vědecké týmy při ČSAV a UK v 60. letech*. Praha 2015, s. 9–43
- ŠLOUF, Jakub: Očista průmyslových závodů od kolaborantů a „asociálních živlů“ v roce 1945. Politická machinace, exces retribuice či inkubátor revoluční morálky? In: *Soudobé dějiny*, 2017, roč. 24, č. 4, s. 538–581
- ŠLOUF, Jakub: Samosprávný socialismus v československém průmyslu, 1968–1969. *Soudobé dějiny*, roč. 27, 2020, č. 1, s. 9–57
- ŠLOUF, Jakub: *Spríznění měnou. Genealogie plzeňské revolty 1. června 1953*. Praha 2016
- ŠLOUF, Jakub: „*Takový socialismus nechceme!*“ *Kultura protestu průmyslového dělnictva v českých zemích v letech 1945–1968*. Praha 2023
- ŠULC, Zdislav: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995*. Brno 1998

